

Impact
Factor
2.147

ISSN 2349-638x

Reviewed International Journal

**AAYUSHI
INTERNATIONAL
INTERDISCIPLINARY
RESEARCH JOURNAL
(AIIRJ)**

Monthly Publish Journal

VOL-III

ISSUE-
IV

Apr.

2016

Address

•Vikram Nagar, Boudhi Chouk, Latur.
•Tq. Latur, Dis. Latur 413512
•(+91) 9922455749, (+91) 9158387437

Email

•aiirjpramod@gmail.com

Website

•www.aiirjournal.com

CHIEF EDITOR – PRAMOD PRAKASHRAO TANDALE

शिक्षण आणि उद्योजकता (Education and Entrepreneurship)

प्रा. डॉ. सुधीर विनायकराव माने
(H.O.D. Commerce Dept.),
शिवनेरी महाविद्यालय,
शिरूर-अनंतपाळ, ता. जि. लातूर.

प्रा. संतोष आबासाहेब जोहरी
जिजामाता कनिष्ठ महाविद्यालय,
(व्यवसाय शिक्षण विभाग)
एम. आय. डी. सी. लातूर.

प्रस्तावना :

खऱ्या अर्थाने आपल्याकडे रोजगाराच्या संधीचे साधन म्हणून उद्योजकतेकडे पाहिले जाते. त्यामुळे उद्योजकतेमध्ये वैयक्तिक पातळीवर व्यवसाय सुरू करण्याची क्षमता, तसेच मोठ्या प्रमाणावरील व्यवसायामध्ये मोठ्या प्रमाणावर रोजगाराच्या संधीची निर्माण क्षमता ह्या आढळून येतात.

उद्योजकतेच्या बाबतीत बऱ्याच वेळेस असे सांगण्यात येते की, नव उद्योजकाला व्यवसाय निर्मितीचे स्वतंत्र्य बहाल करण्यात आलेले असते. त्यामुळे व्यवसायातील त्याच्या कक्षा साहजिकच रुंदावल्या जातात. निर्णय प्रक्रियेचे स्वातंत्र्य असल्याने व्यावसायिक जगात अमर्याद विस्तार करता येतो. त्यामुळे एक स्वतःचे वेगळे अस्तित्व तयार करता येऊन स्वतःच्या जीवन पध्दतीवर नियंत्रण ठेवता येते.

वरील परिस्थितीचा परिणाम या ठिकाणी लोक, असा होतो की, अनेक अनुभवी व्यावसायिक लोक, राजकीय नेते अर्थतज्ञ यावर विश्वास ठेवतात की, उद्योजकिय वातावरणामुळे वैयक्तिक तसेच एकत्रितरित्या आर्थिक आणि सामाजिक यश हे तेथील स्थानिक, राष्ट्रीय आणि जागतिक पातळीवर देखील मिळवता येऊ शकते.

त्यामुळे ह्या गोष्टीची निश्चिती होते की उद्योजकीय शिक्षणामुळे तेथील राष्ट्राचा तसेच अर्थव्यवस्थेचा निश्चित विकास होतो.

• उद्योजकिय शिक्षण ही दीर्घकालीन प्रक्रिया आहे:

प्राथमिक शिक्षणापसून ते प्रौढ शिक्षणापर्यंतच्या सर्व स्तरावरील शिक्षणामध्ये याचा समावेश होतो.

- शिक्षकांना त्याची योग्य उद्दिष्टे ठरविण्यासाठी नविन काही शिकण्यासाठी अथवा त्यांच्या श्रोते वर्गासाठी विशिष्ट इष्टांक पातळी ठरविण्यासाठी देखील उद्योजकिय शिक्षण आवश्यक आहे.
- या चौकटीचा उपयोग करून विद्यार्थ्यांकडे निश्चित खालील गोष्टी साध्य होतील.
  - उद्योजकिय संधीचा शोध घेणे
  - शैक्षणिक बाबींचा विकास करणे
  - तज्ञ हुशार विद्यार्थी यामुळे यशस्वीरित्या व्यवसाय सुरू करून आणि चांगल्या व्यवस्थापनाच्या जोरावर स्वतःचा व्यवसाय उघडून त्या संधीचा ते निश्चित फायदा घेऊ शकतील.

• उद्योजकता शिक्षणाचे फायदे : (Benefits of entrepreneurship education)

- उद्योजकीय शिक्षणाशी मैत्री करण्यामुळे होणारे फायदे लक्षात घेऊन आलिकडच्या सर्व स्तरावरील शिक्षण प्रणालीमध्ये त्याबाबत एकमत करण्यात आले. त्यानुसार हे फायदे आपल्याला पुढीलप्रमाणे सांगता येतील

• विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीकोनातून :

- **उपस्थितीत वाढ :** विद्यार्थ्यांना साहाजिकच उद्योजकीय शिक्षणाची आवड निर्माण होत गेल्यास त्यांच्या हजेरीत निश्चित वाढ घडून येते.
- **मुळ आर्थिक संकल्पना समजतात:** उद्योजकिस शिक्षण का व कशासाठी हे शिकत असताना आर्थिक सुबकतेचा उपयोग का व कशासाठी करून घ्यायचा व त्यामुळे किती अर्थ प्राप्ती होऊ शकते.
- **समस्या सोडविण्याचे कौशल्य हस्तगत करण्यात येते:** व्यवसायात येणाऱ्या अनेकानेक अडचणींना सामर्थ्यपणे तोंड देणे तसेच समस्यांची योग्य ती उकल करून प्रश्न सोडविणे. इत्यादी कौशल्य हस्तगत करता येते.
- **शैक्षणिक कौशल्यात सुधारणा घडवून आणता येते:**
- **स्वअस्तित्वाची जपणूक केली जाते:** व्यवसायामध्ये उद्योजक हा स्वतंत्र विचार सरणीचा असतो. तेव्हा त्याच्या स्वतःचे वेगळे अस्तित्व तयार होऊ लागते. व ते कायम ठेवण्यासाठी त्याची जपणूक केली जाते.
- **संधीचा शोध घेणे शिकता येते:** उद्योग व्यवसायात अनेक संधी सातत्याने चालून येत असतात. त्या उद्योजकाला ओळखता आले पाहिजे. उद्योजकतेचे शिक्षण घेतल्याने हे साध्य होते.
- **आर्थिक साक्षरतेत सुधारणा करणे:** उदरनिर्वाहासाठीचे साधन निर्माण करणे हे उद्योजकतेचे मुळ वैशिष्ट्य आहे. आणि साहाजिकच त्यामुळे आर्थिक विकास घडून येतो. आर्थिक विकास हा वैयक्तिक पातळीवर साधला जात असताना साहाजिकच देशाचा आर्थिक विकास हा घडून येत असतो त्यामुळे आर्थिक साक्षरतेत निश्चितच सुधारणा ही होत असते.
- **उद्योजकतेकडे एक भविष्यातील कार्यक्षेत्र म्हणून पाहण्याच्या दृष्टीकोनात वाढ होते:** आजच्या युगात नौकरी त्यातल्या त्यात सरकारी नौकरी त्यावर विसंबून राहणे हा भाग अतिशय कमी होत चाललेला आहे. कारण नौकरी करणे हा दृष्टीकोन समोर ठेवल्यास त्याची काम करण्याची वृत्ती देखिल संकुचितच राहते. की ज्यामुळे तो व्यक्ती विकास घडवून आणू शकत नाही. परंतु सर्वांगाने विकास साधावयाचा झाल्यास भविष्यातील कार्यक्षेत्र म्हणून उद्योजकतेकडे पाहिल्यास त्याचा त्या ठिकाणी निश्चितच विकास घडून येईल.
- **कार्यस्थळाची साक्षरता विकसित करणे:** उद्योग, व्यवसाय, याचे कार्यक्षेत्र म्हणले की तिथेही कुशल साक्षर मनुष्यबळाची आवश्यकता भासते. त्यामुळे ह्या पातळीत प्रवर्ग त्याठिकाणी काम करित असल्याने व परिसरात रहात असल्यामुळे तेथे सर्व शैक्षणिक सुविधा तसेच त्या दर्जाचा वातावरणाचा, परिस्थितीचा तिथे विकास होतो. व आपोआपच त्या कार्यस्थळाची साक्षरता विकसित होते.
- **विक्री विपणनाचे तसेच मन परिवर्तनाचे कौशल्य इत्यादीचे सतत प्रात्यक्षिक असते.** उद्योजकता यशस्वी होण्यामागचे मुख्य कारण असते ते म्हणजे उत्पादित वस्तुचे विक्री विपणन तंत्र तसेच ग्राहकाच्या मानसिकतेचा अभ्यास करत असताना त्यांचे मन आपल्या वस्तुच्या खरेदीसाठी परावर्तीत करणे आवश्यक असते तर हे कौशल्य याचे उद्योजकतेत दैनंदिन जिवनामध्ये अनुभव अथवा प्रात्यक्षिक करावे लागते.
- **मुळ विपणन कौशल्य आत्मसात करण्यात येते:** उद्योजकतेमध्ये माध्यमिक विद्यार्थ्यां दशेपासून खरे तर विपणन कौशल्यातील मुळ संकल्पना रूजायला सुरू होतात की ज्यामुळे भविष्यात तो विद्यार्थ्यां चांगला उद्योजक होण्यास निश्चितच मदत होते. विपणनामध्ये प्रामुख्याने दोन बाबींचा समावेश होतो. पहिली बाब म्हणजे खरेदीदाराला काय पाहिजे हे विक्रेत्याला माहिती असायला पाहिजे आणि विशेष बाब म्हणजे त्या वस्तु वेळेवर कधी व कोठे पोचवायच्या आहेत याचा अभ्यास असणे महत्वाचे आहे तर त्या बाबींचा सराव त्यास उद्योजकतेच्या शिक्षणामध्ये घडून येत असतो.
- **वैयक्तिक आणि करिअरच्या दृष्टिकोनात बदल की ज्यामध्ये:**
  १. स्वतःची जडण घडण
  २. एखाद्याने स्वतःच्या जीवनावर नियंत्रण ठेवण्याची पात्रता

३. स्वतः बददल जाणीव असणे

४. स्व-व्यवस्थापन / व्यक्तीमत्व जबाबदारी

वरील गोष्टीमुळे वैयक्तिक आणि करिअरच्या दृष्टिकोनात बदल होऊ शकतो.तसेच या सर्व मुदयांवरून आपणास उद्योजकता शिक्षणाचे फायदे लक्षात येतात.

मुख्यतः उद्योजकता आणि शिक्षण ह्या परस्परांशी निगडित अशा काही बाबी आहेत की ज्यांचा दृढ संबंध हा परस्परांशी असल्यानेच उद्योजकीय वृत्तीमध्ये आजकाल वाढ होत असल्याचे दिसून येत आहे. उद्योजकतेसाठी शिक्षण का शिक्षणासाठी उद्योजकता हा देखील एक संशोधनाचा विषय आहे. परंतु हे मात्र खरे की उद्योजकतेच्या शिक्षणामुळेच उद्योजकतेची प्रेरणा मिळते.

प्रशिक्षणाची गरज

उद्योजकतेच्या शिक्षणाची गरज अभ्यासात असताना खालील काही बाबींचा विचार करावा लागतो.

● उद्योजकतेची मानसिकता :-

आपल्या देशात स्वातंत्र्योत्तर काळात औद्योगिकरणाला चालना देण्यासाठी अनेक प्रकारच्या धोरणे व योजना राबविण्यात आल्या आहेत. त्यामध्ये मुख्य भर खालील बाबींवर होता.

१. उद्योगांना करसवलती व भांडवली अनुदान
  २. स्वस्त दराने मुलभूत सोयी सुविधा
  ३. मागासलेल्या भागात उद्योग काढण्यासाठी परवाने इत्यादी.
- अशा योजना व धोरणामुळे देशाच्या औद्योगिककरणाला चालना मिळाली.

● महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र:-

१९८८ मध्ये औरंगाबाद येथे महाराष्ट्र उद्योजकता विकास केंद्र या संस्थेची स्थापना करण्यात आली. या संस्थेतर्फे पुढील कार्यक्रम राबविले जातात.

१. स्वयंरोजगार विकास कार्यक्रम
२. पंतप्रधान रोजगार योजनेअंतर्गत प्रशिक्षण
३. उद्योजकता विकास कार्यक्रम
४. व्यवस्थापन विकास कार्यक्रम इत्यादी.

● महाराष्ट्र टेक्निकल कन्सलटन्सी ऑर्गनायझेशन (मिटकॉन)

मिटकॉनची स्थापना पुणे येथे १९८२ साली झाली ही व्यावसायिक औद्योगिक तंत्रज्ञान आणि व्यवस्थापन सल्ला देणारी आहे.

मिटकॉनच्या विविध सेवा पुढील प्रमाणे :-

१. प्रकल्प निवड
२. उद्योगाविषयक संधी शोधण्यासाठी मदत करणे
३. बाजापेठ अभ्यास प्रकल्प अहवाल तयार करणे
४. प्रकल्प देखरेख व उभारणी
५. आजारी उद्योगाची पाहणी करणे इत्यादी.

● लघु उद्योग सेवा संस्था, मुंबई

केंद्र शासनाच्या विकास आयुक्त (लघु उद्योग)यांचे नियंत्रणाखाली ही संस्था कार्य करते. या संस्थेत खालील सेवा मिळतात.

१. तांत्रिक माहिती

२. कार्यशाळा
३. तांत्रिक प्रशिक्षण
४. आर्थिक अन्वेषण विभाग
५. निर्यात
६. आधुनिकीरण
७. प्रदर्शन

विविध प्रशिक्षण योजना

१. पंतप्रधान रोजगार योजना प्रशिक्षण :

पंतप्रधान रोजगार योजनेनुसार प्रत्येक व्यवसायीकाला त्याचे कर्ज मान्य झाल्यावर चार आठवडे प्रशिक्षण घेणे आवश्यक आहे.या प्रशिक्षणात खालील बाबींचा समावेश होतो. :-

१. प्रकल्प रूपरेषा तयार करणे
१. बाजारपेठेचा शोध घेणे
२. संबंधित वस्तुचे मुल्यमापन करणे
३. जमा खर्चाची तत्वे पाहणे
४. बाजारपेठे विषयक सामान्य ज्ञान
५. बँकांचे अर्थसहाय्य इ. बाबींचा समावेश करण्यात येतो

२. तांत्रिक व्यवसाय प्रशिक्षण

अ.क्र.	संस्थेचे नाव व पत्ता	कार्य
१.	इन्डोजर्मन टुल रूम प्लॉट नं ३१ चिखलठाणा, औरंगाबाद	कामगारांच्या तांत्रिक कौशल्य विकासासाठी प्रशिक्षण (सल्लासेवा)
२.	इंडियन इन्स्टिटयुट ऑफ फॉरेन ट्रेड इन्स्टिटयुशनल एरिया, लेधी मार्ग, नवी दिल्ली.	आयात निर्यात विषयक प्रशिक्षण कार्यक्रम
३.	नॅशनल इन्स्टिटयुट ऑफ इंडस्ट्रियल इंजिनिअरिंग विहार लेक, मुंबई	उत्पादन व्यवस्थापनाशी संबंधित कार्यक्रम
४	इन्स्टिटयुट फॉर डिझाईन ऑफ मेकॅनिकल मेजरिंग इंस्ट्रुमेंट्स स्व. तात्या टोपे मार्ग, चुनाभट्टी, सायन मुंबई	विद्युत अभियांत्रिकी क्षेत्रातील प्रशिक्षण

३.उद्योजकता विकास कार्यक्रम :

उद्योजकतेच्या योग्य अशा प्रशिक्षणामुळे यशस्वी उद्योजक निर्माण होऊ शकतात मॅक्लेलॅंड आणि विंटर यांनी १९६५-६९ या काळात उद्योजकता विकासावर प्रयोग केले. उद्योजकता विकासाला नियोजनबद्ध प्रयत्नांनी उद्योजकता निर्माण होऊ शकते हे त्यांनी सिध्द केले.

● उद्योजकता विकासामध्ये खालील बाबींचा समावेश असतो

१. उद्योजकांसाठी आवश्यक गुणांची ओळख
२. यशस्वी उद्योजकांसाठी संवाद
३. सहायक संस्थांशी संवाद
४. संधीचा शोध व प्रकल्प आराखडा

● उद्योजकता विकासाचे महत्व :

१. देशातील उत्साही एक धडाडी युवाशक्ती एका विधायक कार्याकडे वळविता येते.
२. स्वयंरोजगाराच्या संधी
३. आर्थिक विकेंद्रीकरण इत्यादी

● उद्योजकता विकास कार्यक्रमाचे टप्पे

१. प्रसिध्दी व प्रचार
२. प्रशिक्षणार्थी निवड
३. कार्यक्रमाची सुरुवात
४. कार्यक्रमाची अमलबजावणी
५. कार्यक्रमाचा शेवट
६. कार्यक्रमोत्तर पाठपुरावा
७. कार्यक्रमाचे मूल्यमापन

● उद्योग व्यवस्थापन प्रशिक्षण :

उद्योजक हे एम. बी. ए. किंवा डी. बी. एम. झालेल्यांना त्याच्या पगाराच्या मोठ्या अपेक्षेपुढे ते नोकरीवर ठेवू शकत नाहीत अशा वेळी उद्योजकाला हे छोटे-छोटे कोर्सेस यांच्यासाठी अथवा त्याच्या कार्याच्यासाठी उपयोगी ठरतात.

उपलब्ध कोर्सेस :

१. उत्पादन व्यवस्थापन
२. कार्य व्यवस्थापन
३. भांडार व्यवस्थापन
४. विक्री/विपणन व्यवस्थापन
५. मनुष्यबळ व्यवस्थापन

वरील सर्व शिक्षण प्रणाली ही उद्योजकाला स्वतःचा एक वेगळा आत्मविश्वास निर्माण करते की ज्यामुळे तो उद्योग व्यवसायावर व्यवस्थित पणे नियंत्रण करू शकतो त्यामुळे हे शिक्षण खऱ्या अर्थाने यशस्वी उद्योजकतेची गुरुकिल्ली आहे. असे म्हणावयास काही हरकत नाही.

संदर्भ :

१. वाघ सुरेश, उद्योग ज्ञानदीप, उद्योजकता विकास केंद्र, अ-३८, एम. आय. डी. सी. रेल्वे स्टेशन, औरंगाबाद.- ४३१ ००५
२. Retrieved from <http://www.entre-ed.org>
National Content Standards for entrepreneurship education
- ३- ज्ञानदिप, सुरेश वाघ,माजी उद्योग महासंचालक,महाराष्ट्र शासन.